

Kystkulturens håndbårne naturkunnskap

«Fuglan veit» er et nystartet forskningsprosjekt som undersøker kunnskapen til fuglekjennere langs kysten.

– Intensjonen med prosjektet, er å skape ny kunnskap og oppmerksomhet om sjøfugl som del av kystkulturen, sier prosjektleder og antropolog Bente Sundsvold.

– Ja, er det ikke et fint navn? spør prosjektleder Bente Sundsvold over telefonlinjen. Vi sier jo «det må fuglene vite» når ting går utenfor vår begripelse eller fatteevne. Det fanger den tilnærming vi har i prosjektet, at vi undersøker mer-enn-menneskelige perspektiver. Vi tenker at vi tar med oss både naturen, omgivelsene og fuglene inn i vår forståelse av hvordan menneskers aktivitet, planlegging og hverdagsliv foregår og arter seg, å bringe inn sjøfuglene som deltakere i stedsutvikling og besøksforvaltning, sier prosjektlederen.

Fuglan veit ønsker ikke bare å bringe inn sjøfuglene som deltakere i forskningen, men også lokalbefolkningen:

– De innehar kunnskaper, omsorg og bekymringer om sjøfuglene som forvaltningen kan dra veksler på i en tid der sjøfuglbestandene er i

Alf Jørgen Schnell
Samfunnsgeograf

«Fugleforskere sitter på den dagsaktuelle kunnskapen om sjøfuglbestanden, en bestand som er i krise med en populasjon som stuper. SEAPOP og SEATRACK er store og viktige nasjonale og internasjonale overvåkingsprogrammer. Men de gjør lite konkret for å bedre hekkesituasjonen for sjøfuglene, de bare registrerer.»

alarmerende nedgang, både globalt og nasjonalt, sier Sundsvold, som er førsteamanuensis ved UiT med fordypning i visuell antropologi.

Sjøfuglkontakt – da og nå

En av fremgangsmåtene til prosjektet er å sette folk langs kysten i kontakt med et arkiv fra 70-tallet som inneholder dokumentasjon av hvordan folk har forholdt seg til fugler langs kysten tidligere.

– Når vi jobber med lokalkunnskapen, så har vi en stor ressurs i et arkiv på Tromsø museum fra Sjøfuglprosjektet på 1970-tallet, påpeker Sundsvold.

– Prosjektet ble ledet av Håvard Dahl

Brattrein, som sammen med prosjektmedarbeidere reiste rundt fra Helgeland til Russlandsgrensen og intervjuet flere hundre kystfolk om deres sjøfuglpraksis. Og det arkivet har stort sett ligget der som en glemt kilde. Fuglan veit skal bruke arkivet som inngang til lokale verksteder hos partnerne for å se dagens situasjon i lys av hvordan det var på disse stedene for snart 50 år siden. Hva gjorde de? Hvordan snakket de om sjøfuglene? Hva bekymret dem? Og mye har forandret seg, både med tanke på hvem som driver stedene, hvem som forvalter dem, hvem som oppholder seg der. Så det er en viktig dokumentasjon for å skape samtaler idag, sier Sundsvold.

Ærfugl og krykkje i nye allianser

Det er særlig to utsatte dyr som Sundsvold og de andre prosjektdeltagerne setter søkelys på, ærfugl og krykkje.

– Krykkja er brennaktuell i forbindelse med at den har flyttet til byen, fortsetter Sundsvold. – Fuglefellene langs kysten tømmes, mens husfasadene i mange kystbyer fylles av hekkende krykkjer, som bråker og skitner til og krever nye tilnærminger både til forvaltning av sjøfugl og byplanlegging. Men dette er et relativt nytt fenomen. Ærfuglen er en fugl folk langs kysten har tatt vare på i hekkeperioden gjennom århundrer. Tidligere ga egg og dun viktige inntekter i fiskeren og bondens livsgrunnlag. Det som er igjen av egg- og dunrøktinga er at folk tar vare på stedet og fuglene de er glade i. Fremdeles legger mange folk tid og krefter i å ta vare på fuglen i hekkesesongen. Dette arbeidet kjenner jeg godt gjennom doktorgradsarbeidet mitt om ærfuglørøktet og Vegaøyenes innpass som verdensarv. Ærfuglen, eller éa som den kalles, ble og blir i hekketiden betraktet som en hellig husfugl, sier Sundsvold.

På nettsidene til prosjektet heter det at det er «behov for nye allianser i forvaltning og omsorg for truede sjøfugler i en tid med store klima og miljøendringer», og det er nettopp nye måter å organisere dette på som forskningen er ment å munne ut i.

– Fuglen og de som tar vare på dem har ingen stemme i forvaltningen, sier Sundsvold. – Det er en ganske stor frustrasjon, ja også sinne fordi folk føler at forvaltningen ikke ser sammenhengen mellom sjøfuglenes hekkesituasjon og predatorsituasjonen. Vi ønsker å lage nye arenaer i dette prosjektet hvor lokalkunnskapen gjøres relevant i samtaler med forvaltningen. Du kan si at fugleforskere sitter på den dagsaktuelle kunnskapen om sjøfuglbestanden, en bestand som er i krise med en populasjon som stuper. SEAPOP og SEATRACK er store og viktige nasjonale og internasjonale overvåkingsprogrammer. Men de gjør lite konkret for å bedre hekkesituasjonen for sjøfuglene, de bare registrerer. Mens folkene langs kysten gjør en viktig jobb i å legge til rette for sjøfuglene i hekkeperioden.

Vibeke Steinsholm, kunstner og ærfuglørøktet på Vega. **Foto:** Maria Gradin.

Ærfugl i reir. **Foto:** Bente Sundsvold.

Samtidig er det en stor bekymring lokalt om klima og miljøtrusler, mattilgang for sjøfugl, kunnskaper og sammenhenger som går langt utenfor det lokale, og som de gjerne ønsker dialog med ekspertene om. Det er slike allianser vi ønsker å utforske, å få til en samprat mellom de som tar vare på fuglene i de lokale hekkekoloniene, og dem som har kunnskap om de større sammenhengene og som gir råd til forvaltning og politikktutforming, sier Sundsvold.

Det virker som det er to forskjellige situasjoner det er snakk om, med tanke på ærfuglen og krykkja?

– Kontrasten mellom ærfugl, éa som en hellig husfugl, og bykrykkja som en uønsket 'urban bråkebøtte', er stor. Den åpner også for nye perspektiver på forvaltning av sjøfugl både i byen og på landet, argumenterer Sundsvold. – Ærfugl er en gammel tradisjonsfugl når det kommer til dette å ta vare på den i hekkeperioden, og den tenkte vi å bruke i

Kunstforeningen i Tromsø. Foto: Bente Sundsvold.

Så dette er altså krykkjenes hjem. Foto: Bente Sundsvold.

arbeidet med krykkja hvor situasjonen er ganske annerledes. Krykkja har blitt en utfordring for bybeboerne og planleggerne i kystbyer i Nord, hvordan skal de leve med den fuglen? Jeg bor i Tromsø, og blir overrasket over hvor lite folk kan om sjøfugl. De klager over bymåsen, men vet ikke forskjeller på en småmåse, en gråmåse, en svartbak og heller ikke en krykkje. Så det er en kunnskapsmangel der.

På mail istemmer Anniken Førde at krykkja har kommet i konflikt med bybeboerne i Tromsø. Førde er professor i samfunnsplanlegging og kulturforståelse ved UiT og med som forsker på Fuglan veit.

– Krykkja har kommet til byen for å søke ly hos menneskene, skriver Førde. – Fuglen er også en klimaflyktning. Samtidig er fuglen til bry for folk, vi må derfor finne på måter vi kan leve med krykkja i byen.

Ifølge Førde har det vært satt i verk en rekke tiltak for å bli kvitt krykkja, men til lite nytte, derfor er hun på jakt etter kreative måter for sameksistens.

– Forsøkene på å få krykkja bort ved hjelp av fiendtlig arkitektur, som for eksempel pigger i vinduskarmen og tak, gjør bare at fuglen flytter seg fra et bygg til et annet i nabolaget. Det vi har diskutert, med planleggere, forskere og andre byboere i Tromsø, er om vi kan identifisere toleransesoner hvor det er fint at krykkjen holder til, og

Fuglan veit (2021-2024)

Norsk forskningsråd-finansiert forsknings- og utviklingsprosjekt ved UiT Norges arktiske universitet i samarbeid med Sámi Allaskuvla og NINA, samt tre lokale partnere i Vega, Vardø og Porsanger. Målet er å undersøke sjøfugl som del av kystkulturen i lys av at sjøfuglbestanden er på nedgang både i verden og i Norge. Fuglan veit setter to sirkumpolare utsatte arter under lupen, ærfugl (*Somateria mollissima*) og krykkje (*Rissa tridactyla*).

fasilitere for fuglen ved å eksempelvis bygge krykkjehotell, legger Førde til.

Likefullt er det ikke først og fremst Tromsø som er studieobjektet til forskningsprosjektet. – I Fuglan veit arbeider vi med hvordan vår lange erfaring med å leve tett med, og vise omsorg for, sjøfugl kan gi innsikt i hvordan vi på bedre vis kan planlegge for sameksistens med andre arter, konkluderer Førde. Og det er særlig områdene Vega, Porsanger og Vardø som undersøkes i Fuglan veit.

– Vardø er krykkjestedet, og Porsanger og Vega er ærfuglstedene vi ser på, sier prosjektleder Sundsvold. I Vardø har de jobbet ganske intenst med barn og krykkje, for å lære dem om fuglen. Vardø er en av byene som prøver å inkludere krykkja, som er blitt en del av identiteten, den hører til i bybildet, og

brukes også i reiselivssammenheng og i stedsutvikling. Det er også konflikt der, men sammenlignet med Tromsø er det som dag og natt. Men det som skjer nå, er at krykkja drar fra Hornøya, det store fuglereservatet som ligger nær Vardø, fordi predatorsituasjonen fører til at de rømmer til byen, sier Sundsvold.

Kunstnerisk blikk

I prosjektet har dere blant annet med kunstnere såvel som tre masterstipendiater i visuell antropologi. Kan du si litt om dette kunstneriske aspektet i prosjektet?

– Vi har kunstnere inne i prosjektet for å presentere arkivmaterialet på en måte som ikke bare gjør det til høytyllesning, men at det blir presentert på en engasjerende måte, slår Sundsvold fast. – Kunsten evner å få oss til å tenke oss om, og kunstnere har en mer lekende tilnærming enn forskere ofte har. Så vi tenkte å bruke utstillingene som en arena for å skape lokale diskusjoner for hvordan det står til med sjøfuglen. Hva betyr sjøfuglene for stedet i dag og hvordan kan vi skape en framtid der også sjøfuglene er med på laget?

En av kunstnerne som er med på Fuglan veit er Vibeke Steinsholm, som kommer fra øyene hun undersøker i prosjektet, og dermed har egg- og dunsankingstradisjonen inne samt et mangefasettert blikk, påpeker Sundsvold. – Det har nok mange andre av kystbefolkningen ennå, og mange er jo også veldig knyttet til hvor de kommer fra og bruker eksempelvis store deler

av sommeren der. Jeg tror mange av dem ville likt å bidra når de var der med tanke på sjøfuglen. Ikke at man må gjøre alt som man gjorde før, men at man kan føre videre noe på en ny måte. Hvis det blir en åpning for at du kan gjøre noe, så tror jeg mange vil delta og bidra til at sjøfuglene kan være en del av stedet også i framtida. Det ønsker vi å bidra til, konkluderer Sundsvold.

Fuglevokteren

Et av områdene som forskningsprosjektet har sirklet seg inn på, Vega, ble innvilget verdensarvstatus av UNESCO i 2004 på grunn av sitt kulturlandskap med ærfugltradisjon.

– Jeg har vokst opp med en bestemor som lærte meg opp, forteller Vibeke Steinsholm over telefonen på spørsmål om hun er en fuglevokter på Vega. – Men så var jeg lenge borte fra det, før jeg flyttet tilbake og tok opp arbeidet med ærfugl igjen, fortsetter hun. – Arbeidet mitt inngår i en større sammenheng med at Vega har fått verdensarvstatus. Så vi er omtrent tye ærfuglvoktere som jobber i den gamle tradisjonen. Det innebærer at vi drar ut i den rike skjærgården hvor ærfuglen trekker inn for å hekke.

Steinsholm forklarer at tradisjonen med røkting har vart i over tusen år, og at praksisen går ut på å enten lage hus for ærfuglene, eller la dem bo under menneskenes hus hvor de kan bo i reir av tang.

– Da blir fuglene beskyttet mot predatorer, i bytte får folk dun fra fuglen. Så det er den type arbeid jeg gjør to måneder hvert år, sier fuglevokteren.

I dag er du også kunstner i forskningsprosjektet Fuglan veit, hvordan er det å kombinere forskning og kunst?

– Jeg er interessert i kulturhistorie og særlig den som berører natur, et krysningspunkt som det er mye av her i området på Vega, men også langs hele kyst-Norge. Det er en praksis som skiller fra industriell bruk. I forskningsprosjektet bruker jeg kunstkompetansen min i stor grad til formidling. Jeg har gjort en del lignende utstillinger før med utgangspunkt i kulturhistorisk materiale. Og dette

forskningsprosjektet tar utgangspunkt i et arkiv, og jeg ønsker å bidra til en videre samtale om det å høste av det sjøfugler gir. Så min kompetanse handler om å organisere materialet og gjøre det mer åpent, presentere det på en annen måte enn en museal utstilling. Ofte blir utstillinger jeg har laget et videre forteller- eller skriveverksted. Fuglan veit er på jakt etter nye formidlingsmetoder. På fagspråket blir det ofte kalt en installasjon eller et relasjonelt kunstnerisk arbeid mer enn at det er en overlevering av kunnskap. Det er et pilotprosjekt i nord, at en kunstner trekkes så tett inn i et forskningsprosjekt, og det synes jeg er veldig fint, sier Steinsholm.

En oppmagasinering av sjøfuglarkivet

Det er blant annet sjøfuglarkivet Steinsholm skal jobbe med, et arkiv som hun mener er fylt av liv som hun ønsker å få folk til å få øynene opp for.

– Det som gjør sjøfuglarkivet fra 70-tallet interessant, er at det innebærer håndbåren kunnskap. Når det er snakk om forvaltning i Norge, bærekraft og forvaltning av natur, så ser vi ofte at det er stemmene til forskere og eksperter som kommer frem fremfor den håndlingsbårne kunnskapen. I sjøfuglarkivet er fokus på håndbåren kunnskap, og i perspektivet til Fuglan

veit så skal kunnskapen til dem som har jobbet med fugler likestilles med ekspertkunnskap, det skal være en dialog mellom den handlingsbårne og den forskningsmessige kunnskapen. Det ligger ofte en type konflikt her, om hvem som kan si hva, særlig når det gjelder forvaltning av natur. Derfor er det viktig at de som jobber med naturen også kommer til orde. En annen utfordring kan være at fuglevoktere kan bli partiske, de kan bli fiendtlig innstilt og særlig fremme én art. Men vi ønsker å lage en dialog.

Hva innebærer denne håndbårne kunnskapen?

– Den håndbårne kunnskapen forsvinner fort ut, heldigvis er den på vei tilbake på Vega i lys av verdensarven. Men den type kunnskap dør fort ut, fordi ingen dokumenterer hva som skjer. Og når den først dokumenteres, havner kunnskapen ofte i et arkiv. Så det vi ønsker å gjøre med Sjøfuglprosjektet fra 70-tallet, er å åpne det opp og spre det til folk, og få folk til å komme i møte med det og så se hva som skjer. En oppmagasinering av denne kunnskapen. Det finnes både der, men også andre steder idag, en formidabel kunnskap om lokale forhold rundt både vern og bruk, den må brukes, konkluderer Steinsholm. ■

Anniken Førde. Foto: Yngve Natland.